

Ettertanker om tilgivelse

Av Paul Leer-Salvesen,

forfatter og professor emeritus Universitetet i Agder. E-post: paul.leer-salvesen@uia.no.

Tilgivelsen er nevnt i Opplæringslovens formålparagraf som en av de grunnleggende verdiene i kristen og humanistisk tradisjon. Dette er en av grunnene til at temaet er viktig i pedagogikken. I tillegg er tilgivelse et sentralt tema i flere religiøse tradisjoner, ikke minst i den jødiske og kristne, og dermed bør den tas dypt alvorlig i religionspedagogikk, trosopplæring og katekese. Tilgivelsen er viktig, men den er vanskelig. Den kan frigjøre, men den kan også bli forbundet med tvang og press, ikke minst har man sett eksempler på dette i religiøse miljøer. I denne artikkelen vil jeg ta for meg noe av forskningen om tilgivelse, og jeg vil argumentere for at den bør være et sentralt tema både i kirke og skole. Men kanskje på en noe mer nyansert måte enn før?

TILGIVELSENS¹ TVETYDIGHET

Da jeg begynte å arbeide med fenomenene skyld og tilgivelse for 35 år siden som fengselsprest og senere volds- og drapsforsker, var tilgivelse et sjeldent tema i faglitteraturen. Litteraturen om skyld var stor i flere fag. Tilgivelse kunne dukke opp i bøker om sjelesorg og i selv-hjelps-bøker. Noen teologer og filosofene arbeidet med temaet etter Holocaust og verdenskrigene, for eksempel Martin Buber (1956) og Hannah Arendt (1958). Men en utbredt forskning om tilgivelse fantes ikke før ved begynnelsen av 1990-tallet. I Norden var teologen og etikeren Carl Reinhold Bråkenhielm i Uppsala en av de første som gjennomførte en analyse av tilgivelsen (Bråkenhielm 1987). I Norge var teologen Astri Hauge en viktig stemme med refleksjoner om hvordan temaet tilgivelse blir behandlet i kristen teologi og i kristne miljøer. Da hun skrev artikkelen «Skal vi tilgi mer enn Gud?» i 1991, var det få norske forfattere som hadde problematisert kristen tale om tilgivelse. Slike tanker var i liten grad utbredt i kristne i miljøer i Norge. Her var det vanlig å hevde at tilgivelse udiskutabelt er en dyd og at kristen etikk alltid skal stå for at ofre bør tilgi overgriperne, både for sin egen og den andres skyld. Det er dette kristne «dogmet» om tilgivelse som et absolutt gode, Astri Hauge tok et modig kritisk oppgjør med for 30 år siden.

1 Deler av denne artikkelen har tidligere stått på trykk i det danske tidsskriftet RELIGIONSPEDAGOGISK FORUM 2008: 2. Astri Hauges bidrag har jeg skrevet mer utførlig om i Tidsskrift for sjelesorg 2017: 1

Oppgjøret må ha kostet. Astri Hauge var en pioner i norsk feministteologi. Hun formidlet viktige nye impulser fra feministisk teologi og etikk og frigjøringsteologi til Norge helt fra 1970-tallet. Hun var tidlig ute med å advare mot overgrep i kristne miljøer og tendensen til å bagatellisere og fornekte misbruk og trakassering som fant sted her. Med dette som bakgrunn kan det ha provosert mange i kirken når hun så sterkt advarte mot å møte ofre for seksuelle overgrep og vold med normative krav om tilgivelse. Astri Hauge bidro til at kristen tale om tilgivelse er mer nyansert i dag enn den var for 20–30 år siden, ikke minst i miljøene som har utviklet en profesjonell sjelesorg og pastoral-klinisk utdanning i Norge.

To temaer var særlig viktige i Astri Hauges artikkel. For det første gudslæren. Hun skriver: «Gjennom Bibelen går det som en rød tråd at Gud ikke tillater at noen mennesker krenker andre mennesker. Gud tar ondskap og overgrep på alvor og stiller seg på offerets side.» For det andre selve kravet om tilgivelse: «Når offeret pålegges å tilgi overgriperen uansett om han erkjenner og vil vende om eller ikke, så innebærer det at overgrepet og den skaden som er gjort, bagatelliseres». (Hauge 1991)

NY INTERESSE FOR TILGIVELSEN

I dag er interessen for tilgivelse en helt annen både blant forskere og praktikere. Søk på internett viser at temaet er blitt populært i en rekke fagmiljøer. Filosofer og teologer leverer analyser. Fredsforskere lager transkulturelle studier. Psykologer og medisinere undersøker forholdet mellom tilgivelse og helse. Pedagoger diskuterer hvordan man kan undervise om tilgivelse og hvorvidt en kan lære å tilgi. Det finnes hermeneutiske studier, samt en lang rekke kvalitative og kvantitative. Det utvikles nye terapiformer og modeller for konfliktløsning som inkluderer fenomenet tilgivelse. I løpet av 10–15 år har faglitteraturen på dette området eksplodert. Men den store interessen for tilgivelse både blant forskere og praktikere i dag, innebærer etter min mening både utfordringer og farer. Dette vil jeg komme tilbake til.

En av grunnene til at tilgivelse nå får stor oppmerksomhet innenfor mange fag, handler om at positivismen spiller en mye mindre rolle i academia enn for en generasjon siden. Danske Alf Ross (1970) argumenterte for eksempel sterkt for en rettspositivistisk metode som avgrenser juridiske diskurser om skyld fra etiske, teologiske eller filosofiske. Tilgivelse er for juristen Ross et ikke-fenomen, rett og slett fordi det ikke finnes i lovtekstene, og fordi det ikke forekommer der, er det juridisk irrelevant. Slik blir jussen pragmatisk og praktikabel, men samtidig blir distansen stor til andre disipliner som beskjeftiger seg med de samme eller tilgrensende menneskelige fenomener. Martin Buber (1956) skrev at det skyldige menneske kjenner bare én skyld og deler den ikke opp i en juridisk, psykologisk, filosofisk og teologisk. Skyldens profesjoner må begynne å snakke sammen, skrev Buber allerede for nesten 70 år siden.

En annen grunn til den nye interessen for tilgivelse, er det mange har kalt «Den relasjonelle vending» som finner sted i en rekke fag samtidig. Pedagoger, samfunnsvitere, sjelesørgere og terapeuter er på en helt annen måte enn for en generasjon siden trent opp til å interessere seg for menneskers nettverk og relasjoner. De «ser» mer enn individet de har foran seg; de ser også hvordan individets relasjoner på godt og vondt er konstituerende og dannende for subjektet. Knud Løgstrups tenkning om interdependens og relasjonaltitet, og Emmanuel Lévinas' tenkning om subjektets tilblivelse under Den Andres blikk, er filosofiske varianter over det samme temaet. Feministteologi og feministisk filosofi og etikk byr på viktig parallell relasjonstenkning: Modernitetens insistering på autonomi og subjektivitet er blitt nyansert gjennom de siste tiårenes oppfatning av at menneskelig skjer som samliv i relasjoner. I økoteologi og økoetikk utvides det relasjonelle perspektivet til også å gjelde våre ikke-menneskelige slektninger og omgivelser. En tredje impuls til den nye interesse for tilgivelse, kommer fra ulike praksisfelt. Det har vokst frem et profesjonelt arbeid med konfliktmegling og konfliktløsning i mange land. Opprettelsen av konfliktråd der mennesker kunne møtes ansikt til ansikt for å gjøre opp etter overgrep og konflikter, er en institusjon som bygges over dette menneskesynet. Den norske kriminologen Nils Christie (1978) var faglig gudfar for konfliktrådene med sin insistering på at konfliktene i størst mulig grad skal tilbakeføres til dem som «eier» dem. Det fantes inspirasjon å hente på New Zealand og andre steder der man har tatt vare på ritualer fra før-moderne samfunns måter å løse konflikter på. De siste årene har tenkning og praksis fra konfliktrådsfeltet vært med på å inspirere andre institusjoner i det sivile samfunn: familie- og parmegling, nabolagsmeglign, skolemegling og arbeidsplassmegling. Det har vært noe nær en boom. Nå utdanner jurister, terapeuter og pedagoger seg i megling, og det tilbys flere avanserte masterutdannelse for kandidater som ønsker å skolere seg som meglere både på mikronivå og makronivå. På alle disse feltene vil en tenkning om mulig tilgivelse være relevant: Ikke som innslag i meglingen, og slett ikke som et normativt press, men som et viktig eksistensielt fenomen som også meglere og terapeuter bør ha kunnskap om.

KRITIKK AV SANNHETSKOMMISJONEN

En viktig drivkraft i tilgivelsens renessanse, har også vært den sør-afrikanske sannhets- og forsoningskommisjonen (The South African Truth and Reconciliation Commission). I dette miljøet som i årene 1995–1998 behandlet mer enn 20 000 overgrep begått under apartheid-regimet, ble begreper som tilgivelse og forsoning brukt aktivt i konfliktbearbeiding og politisk transformasjon. Ikke minst har erkebiskop Desmond Tutu, kommisjonens leder og en av dens viktigste arkitekter, gjort mye for å knytte tenkningen om tilgivelse tett sammen med sannhetskommisjonens arbeid. Tittelen på boken hans om tilgivelse er normativ så det holder: «No

future without forgiveness» (Tutu 1999). Tyve år etter at Sannhetskommissjonen avsluttet sitt arbeid, er det mange som titter i bakspeilet og kommer med mer nyanserte kommentarer. Noen forteller fortsatt først og fremst suksesshistoriene, beretninger om ofre som på mirakuløst vis selv får oppleve styrke og frihet gjennom å tilgi overgriperne. Andre er opptatt av svik i forhold til ofrene: Først opplevde de undertrykkelsen under apartheid-regimet, dernest press om å tilgi overgriperne, og så uteblir den oppreisning og kompensasjon de ble lovet av kommisjonen. Historien om Sannhetskommissjonen og situasjonen i Sør-Afrika er komplisert, men erfaringene fra det sør-afrikanske eksperimentet er viktige for mange som arbeider med rettsoppgjør og forsoningsprosesser i andre deler av verden..

Den danske filosofen Thomas Brudholm (2008) har kommet med en interessant kritikk av tilgivelsesretorikken generelt og Desmond Tutus i særdeleshet. Han advarer mot å bruke tilgivelsen som et alternativ til andre former for sorgbearbeiding og konfliktløsning. Brudholm setter opp imot hverandre fenomenene «resentment» og «forgiveness», resentment da forstått som offerets moralsk funderte motstand og vrede over overgrepet. Han avviser at offerets vrede er moralsk ufullkommen, eller et tegn på at en ikke er kommet langt nok i sin helbredelsesprosess etter overgrepet. Vreden er moralsk nødvendig, hevder Brudholm. Vi kan ikke bruke tilgivelsen som alternativ til alle andre oppgjørformer, i særdeleshet ikke overfor det grufulle fenomen som Brudholm prøver ut sin filosofiske og etiske refleksjon i forhold til: Folkemordet. Det finnes ofre som klarer å skaffe seg en fremtid uten å tilgi og uten å gi slipp på «resentment», og det er i seg selv en påminnelse om at Desmond Tutus berømte boktittel sannsynligvis må nyanseres.

KVINNENES VREDE

Jeg vil gi Brudholm rett i at det byr på farer å tenke tilgivelse og moralsk vrede som alternativer. Kanskje han på denne måten er med på å vise mot en ny og mer nyansert tenkning om tilgivelse i tiden som kommer. Da jeg leste Brudholms bok om den moralske vrede som en dyd, ble jeg minnet om refleksjoner fra flere av de voldtatte kvinnene som skrev anonyme brev til meg da jeg gjorde forarbeidene til min egen bok om tilgivelse i 1999 (Leer-Salvesen 1999).

Flere av de voldtatte kvinnene omtalte i sitt eget språk «resentment». De fortalte om en vrede over overgrepet som inneholdt det første stadiet i en frifinnelse av dem selv: «Det er ikke min skyld! Dette hadde jeg ikke fortjent! Det er urettferdig!» De forteller også om en vrede omgivelsene deler med dem: Venner, støttespillere, terapeuter, kanskje til og med rettsapparatet er sinte og moralsk forarget på deres vegne. De andres vrede over det som skjedde, gjør det litt lettere å bære det. Vreden inneholder den aller første formen for oppreisning. Kvinnenes språk i brevene er meget konkret og fysisk. Overgrepet nedverdiger. Tiden etterpå er

en kamp for å komme opp og stå igjen, få tilbake den tapte verdighet. Her er vreden til hjelp, og tilgivelsen kan virke forstyrrende om den blir oppfattet som et alternativ til vreden. En av kvinnene skrev omtrent slik: «Han gjorde meg så liten. Hvis jeg nå skulle tilgi ham, ville det være som å krype for ham på nytt.» En annen skrev: «Ingen kan tilgi fra liggende stilling. En må komme opp og stå igjen først.»

Den ene gruppen voldtatte kvinner skrev at tilgivelsen var viktig for dem selv, som en stasjon i deres eget sorgarbeid. En skrev: «Da jeg endelig klarte å tilgi ham, hadde han ikke lenger taket på meg.» Den andre gruppen avviser at tilgivelse er en mulighet, og de oppfatter nettopp tilgivelse som et alternativ til vrede, som en gave de skal gi til gjerningsmannen for at han skal få det bedre. Og det blir for mye for dem. Begge perspektivene inneholder noe viktig. Ingen av oss har rett til å si at det bare er ett av alternativene som er gyldig. Så sammensatt er fenomenet tilgivelse. For oss som skal reflektere over dette temaet videre, byr det på utfordringer: Hvordan er det mulig å tale om tilgivelse, uten å frata offeret retten til vrede? Hvordan er det mulig å tale om en tilgivelse som er rettet mot gjerningspersoner, uten at den innebærer bagatellisering eller legitimering av selve gjerningen?

TILGIVELSEN ER EN DYD, IKKE ET VIRKEMIDDEL

Som jeg antydte innledningsvis, ser jeg noen farer ved at tilgivelsen er blitt så populær som den nå er blitt. Det er risikabelt å lage programmer for å inkludere tilgivelse i terapier, konfliktbearbeiding og pedagogikk. Faren for å instrumentalisere tilgivelsen, gjøre den til nok et nyttig virkemiddel ved siden av andre, er stor. Nå finnes det kvalitative undersøkelser som viser at mennesker som tilgir, har bedre helse enn de som har problemer med å tilgi. Er ikke det en indikator på at tilgivelsen nettopp er nyttig og må inkluderes i arbeidet for å forbedre menneskers livsvilkår og helse? Kanskje. Men for det første kan det jo tenkes at faktorenes orden heller er slik at friske mennesker har lettere for å tilgi enn de som er syke, fattige og sønderslåtte. Husk kvinnen fra min bok som skrev: «Ingen kan tilgi fra liggende stilling!»

Dessuten finnes det andre fundamentale livsområder der vi heller ikke er villige til å gjøre knefall for nyttetenkningen, for eksempel i forhold til kjærligheten: Folk blir utvilsomt friskere av å ha et godt kjærlighetsliv. Det er gode grunner til å hevde at det er en sammenheng mellom mangel på kjærlighet og kriminalitet, tidlig død, selvmord osv. Men har vi av den grunn klart å fange selve fenomenet kjærlighet? Nei, vi har i høyden klart å beskrive noen viktige bivirkninger. Vi verken elsker eller tilgir ut fra en på forhånd utført kalkyle over virkningene. Jeg kan gi meg selv beskjed om å gjennomføre et bestemt treningsprogram for å få en friskere og sterkere kropp. Hvis jeg har vilje og disiplin nok, kan et slikt prosjekt lykkes. Men jeg kan neppe beordre meg selv til å elske eller tilgi eller bli god.

Verken tilgivelse eller kjærlighet gis på resept eller kjøpes på apoteket. Derfor gir det mening for meg å fortsatt bruke de gamle ordene «livsytring» (Løgstrup 1956) eller «dyd» om disse fenomenene. Utilitarismen (nyttefilosofien) har ikke helt taket på disse gammeldage ordene. De sier jo så mye mer enn ord som virkemiddel, tiltak, modell eller manualer. Når jeg holder fast ved at tilgivelsen ikke er et middel, men en dyd, innebærer det følgende: Tilgivelse er mer enn en egenskap eller en handling som bor hos den enkelte. Tilgivelse er nabo til dyden godhet. Den finnes utenfor oss, i fellesskapet mellom oss, i livsverdenen, og heldigvis av og til også i oss. Dyden kan nemlig ta bolig i den enkelte og i et praksisfelt, og der kan den til og med utvikles til å bli større og bedre. Det lærte allerede Aristoteles da han sammenlignet det å være en god håndverker med det å være et godt menneske: Begge former for godhet kan oppøves og videreutvikles, mente Aristoteles.

I dette perspektivet er det også håp for pedagogers omgang med fenomenet tilgivelse: Vi kan opplagt lære på dette feltet. Vi kan øve hverandre opp til å bli gode ved å legge forhold til rette. Løgstrup (1956) beskrev som kjent livsytringene som det jordsmonnet etikken vokser frem fra. Gartnere kan gjøre noe med jordsmonnet, gjødsle, vanne og drenere. De kan ha viktige funksjoner, selv om de ikke behersker, kontrollerer eller eier selve vekstprosessen. Pedagoger, sjelesørgere, terapeuter og konfliktmeglere kan være gartnere i forhold til tilgivelsen og bidra til at mennesker stifter bekjentskap med denne dyden og kanskje til og med kan inkarnere den og få den til å vokse.

Et viktig kjennetegn ved en dyd eller en livsytring, er at vi alltid lærer den å kjenne i fellesskap med andre, i en livsverden og i en tradisjon. Derfor gir det mening å fortelle fortellinger om tilgivelse. Men hver gang vi beskjeftiger oss med fenomenet tilgivelse, skal vi minne hverandre om at dette er noe langt mer enn et nyttig pedagogisk eller terapeutisk instrument. Det er noe annet og større. Tilgivelsen hører hjemme i naboskapet til godheten, kjærligheten og barmhjertigheten.

Det er et godt tegn at flere fagfolk og kunstnere² nærmer seg tilgivelsen. For det er ingen som eier den, og den tar ikke regi slik at vi kan lukke den inne i et kontrollerbart forløp. Når den viser seg som ekte og gitt i full frihet, kan vi som er rundt, bare bøye hodet og si at vi er vitne til et mirakel. Vi kan ikke sende mennesker på kurs for å lære dem mirakler, men vi kan møte det med respekt og takknemlighet når det skjer.

2 Filosofen Esben Gamlund (Gamlund 2009) har skrevet flere arbeider om tilgivelse. Forfatteren Harald Rosenlow Eeg og filmkunstneren Erik Poppe laget filmen *De usynlige* 2009.

LITTERATUR

- Arendt, Hannah. 1958. *The human condition*. Chicago: Schocken Books
- Brudholm, Thomas. 2008. *Resentment's Virtue*. Philadelphia: Temple University Press
- Buber, Martin. 1956. *Schuld und schuldgefühl*. Heidelberg: Lambert Schneider
- Christie, Nils. 1978. *Som folk flest*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gamlund, Espen. 2009. *A change of heart. Essays in the moral philosophy of forgiveness*. Oslo: Universitetet i Oslo
- Hammerlin, Yngve og Leer-Salvesen, Paul. 2014. *Voldens ansikter. En dialog om ondskap, ansvar og håp*. Oslo: Cappelen Damm
- Leer-Salvesen, Paul. 1999. *Tilgivelse*. Oslo: Universitetsforlaget
- Leer-Salvesen, Paul. 2002. *Min skyld*. Oslo: Verbum
- Løgstrup, Knud E. 1956. *Den etiske fordring*. København: Gyldendal
- Nussbaum, Martha C. 2016. *Anger and Forgiveness*. Oxford: Oxford University press
- Tutu, Desmond. 1999. *No Future Without Forgiveness*. New York: Doubleday